

Δέσποινα Π. Παπαδοπούλου

«Έλληνες στο Παρίσι στα τέλη του 19ου αιώνα:
η αρχική οργάνωση μιας κοινότητας της διασποράς»*

Η εισήγηση αυτή στοχεύει να παρουσιάσει αδημοσίευτα στοιχεία της έρευνας για την πρώτη ελληνική κοινότητα που συγκροτήθηκε στο Παρίσι προς το τέλος του 19ου αιώνα. Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής μας στην École des Hautes Etudes en Sciences Sociales στο Παρίσι υπό τη διεύθυνση του κ. André Guillou.

1. Έλληνες στο Παρίσι

Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η Γαλλία θα αποτελέσει μια κατεξοχήν χώρα υποδοχής μεταναστών σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες αφετηρίας, των οποίων ο πληθυσμός μετακινείται προς άλλα οικονομικά κέντρα στο πλαίσιο μιας μαζικής εξωτερικής μετανάστευσης. Η επιβράδυνση της φυσικής αύξησης του γαλλικού πληθυσμού σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας ανοίγουν το δρόμο για την είσοδο μεταναστών που θα καλύψουν τις νέες θέσεις εργασίας.

Η φιλελεύθερη πολιτική του γαλλικού κράτους απέναντι στους ξένους αντικατοπτρίζεται στην έλλειψη προσκομμάτων στην εγκατάσταση των μεταναστών και στην ελεύθερη επιλογή της εργασίας τους αλλά και στην έλλειψη ελέγχου των εισόδων στα σύνορα, καθώς και στη μη συστηματική καταγραφή τους σε μητρώα. Η πολιτική αυτή θα αρχίσει να μεταβάλλεται προς το τέλος του 19ου αιώνα όταν θα χρειαστεί να προστατευθούν τα δικαιώματα των γάλλων εργατών απέναντι στους ξένους εργάτες¹.

Στη Γαλλία καταφτάνουν την περίοδο αυτή κατά χιλιάδες κυρίως Βέλγοι, Ιταλοί, Ισπανοί, Ελβετοί και προς το τέλος του αιώνα Γερμανοί μετανάστες. Ανάμεσά τους συναντάμε σταδιακά όλο και περισσότερους Έλληνες. Ο Πίνακας 1 εμφανίζει τη συνεχή αύξηση στον συνολικό αριθμό των Ελλήνων που κατοικούν στη Γαλλία κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} και κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

* Δημοσιευμένο στο Δαμανάκης Μ., Καρδάσης Β., Μιχελακάκη Θ., Χουρδάκης Α. (επιμ.), *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και Διδασκαλία*, Πρακτικά συνεδρίου, Ιούλιος 2003, Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.Μ.Ε, τόμος Α', 2004, σ. 207 - 214.

¹Πβ. ενδεικτικά: Noiriel G., *Le creuset français. Histoire de l'immigration XIXe-XXe siècle*, Paris, Seuil, 1988. Του ιδίου, *Population, immigration et identité nationale en France XIXe-XXe siècle*, Paris, Hachette, 1992.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Εξέλιξη του ελληνικού πληθυσμού στη Γαλλία από το 1861 ως το 1921

<i>Χρονιές</i>	<i>Αριθμός Ελλήνων</i>
1861	552
1866	720
1872	1173 *
1876	892
1881	1250
1886	1287
1891	2035
1896	-
1901	2225
1906	-
1911	2902
1916	-
1921	12771

* Συνολικός αριθμός για Έλληνες, Τούρκους και Βλάχους.

(Πηγή: Statistique générale de la France)

Ειδικότερα το Παρίσι θα μετατραπεί σε μια μεγάλη αστική αγορά προσελκύνοντας μεγάλο μέρος των μεταναστών. Για τους Έλληνες αποτελεί τον κύριο προορισμό στη Γαλλία μαζί με τη Μασσαλία. Τα δεδομένα που προκύπτουν από τις γαλλικές απογραφές πληθυσμού, οι οποίες αρχίζουν να καταγράφουν τους ξένους από το 1851, επεξεργασμένα από τη Statistique générale de la France, όπως ονομαζόταν παλαιότερα το γαλλικό ινστιτούτο στατιστικών μελετών, μας δίνουν την εικόνα μιας σταδιακής αύξησης του αριθμού των Ελλήνων που εγκαθίστανται στο Παρίσι. Επιπλέον, σύμφωνα με τις γαλλικές στατιστικές, πρόκειται για μετανάστευση κυρίως νέων ανδρών με προοδευτική όμως αύξηση του αριθμού των γυναικών. Η παρουσία γυναικών και μάλιστα, σύμφωνα με τα στοιχεία μας, στην πλειονότητά τους χωρίς επαγγελματική απασχόληση αποτελεί ένδειξη ότι σε κάποιες περιπτώσεις η μετανάστευση αφορά οικογένειες αποκτώντας έτσι πιο μόνιμο χαρακτήρα.

Στον πίνακα που ακολουθεί διαφαίνεται η συνεχής αύξηση του αριθμού των Ελληνίδων που εγκαθίστανται στην περιοχή του Παρισιού (νομός Seine). Ταυτόχρονα παρατηρείται ο σταθερά μεγαλύτερος αριθμός των ανδρών, αρχικά τετραπλάσιος και στο τέλος υπερδιπλάσιος σε σχέση με αυτόν των γυναικών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Οι Έλληνες στο νομό Seine από το 1861 ως το 1911

<i>Χρονιές</i>	<i>Άνδρες</i>	<i>Γυναίκες</i>	<i>Σύνολο</i>
1861	127	31	158
1866	225	65	290
1876	220	110	330
1881	280	129	409
1886	373	167	540
1891	549	234	783
1896	-	-	-
1901	-	-	893
1906	-	-	-
1911	960	402	1342

(Πηγή: Statistique générale de la France)

Με βάση τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η μετανάστευση των Ελλήνων προς το Παρίσι κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα είναι συνεχής και ελεύθερη. Επιπλέον, φαίνεται να είναι αυθόρμητη, χωρίς δηλαδή να ανταποκρίνεται σε κάποια πρόσκληση από φορείς του γαλλικού κράτους. Το κάλεσμα αυτό θα λάβει χώρα αργότερα κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Δεκαπέντε χιλιάδες Έλληνες θα έλθουν στη Γαλλία για να εργασθούν στην πολεμική βιομηχανία. Στην περίπτωση αυτή όμως η μετανάστευση έχει χαρακτήρα οργανωμένο².

Οι Έλληνες κινούνται προς τη γαλλική πρωτεύουσα κατά το δεύτερο μισό του 19ου αι. είτε αναζητώντας ένα καλύτερο οικονομικό μέλλον (μερικές φορές, όπως θα δούμε πιο κάτω στην περίπτωση των Καστοριανών, η μετακίνηση είναι αναγκαστική και λόγω κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών που επικρατούν στην περιοχή προέλευσής τους) είτε, για ορισμένες κατηγορίες τους, γοητευμένοι από την πολιτιστική ακτινοβολία του Παρισιού.

Έμποροι, επιχειρηματίες και τραπεζίτες επιλέγουν ως τόπο μόνιμης ή προσωρινής εγκατάστασης τη γαλλική πρωτεύουσα ως ένα από τα σημαντικότερα κέντρα του καπιταλιστικού κόσμου επιδιώκοντας την επικερδή συμμετοχή τους στη διακίνηση κεφαλαίων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό του τραπεζίτη Ανδρέα Συγγρού ο οποίος επενδύει σημαντικά ποσά στο χρηματιστήριο του Παρισιού.

Παράλληλα, διάφοροι τεχνίτες, κυρίως γουναράδες, ράφτες και υποδηματοποιοί καταφθάνουν στο Παρίσι ανταποκρινόμενοι στην πρόκληση της μεγάλης αγοράς εργασίας. Η περίπτωση του γουναράδων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς όλοι οι πρώτοι αφιχθέντες και μέχρι τον ερχομό των Μικρασιατών μετά το 1922,

² Πβ. Nogaro B., « L'introduction de la main-d'oeuvre étrangère pendant la guerre », *Revue d'économie politique*, nov.-déc. 1920, no 6, σ. 718-733 και Nogaro B. et Weil L., *L'introduction de la main-d'oeuvre étrangère et coloniale pendant la Guerre*, Paris, PUF, 1926.

προέρχονται από την Καστοριά. Εξάλλου, η ομάδα των Καστοριανών θα συσπειρωθεί επαγγελματικά γύρω από συγκεκριμένους δρόμους στο Παρίσι, ενώ ταυτόχρονα πολλά από τα μέλη της θα συνδεθούν μεταξύ τους με το θεσμό της «κουμπαριάς».

Ας σημειωθεί ακόμη ότι για τους Καστοριανούς η μετανάστευση προς το Παρίσι αλλά και προς άλλα κέντρα της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα δεν οφείλεται αποκλειστικά σε οικονομικά αίτια: η ανασφάλεια που επικρατεί στην περιοχή (η οποία εξακολουθούσε να αποτελεί τμήμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους) λόγω των συγκρούσεων για τη διεκδίκηση της Μακεδονίας και λόγω των βαλκανικών πολέμων λίγο αργότερα, όπως και ο φόβος για την υποχρεωτική στρατολόγησή τους στον οθωμανικό στρατό, τους ενθαρρύνουν στην απόφασή τους να αναζητήσουν αλλού την τύχη τους³.

Εξάλλου, το Παρίσι του 19ου αιώνα αποτελεί πόλο έλξης και για πολλούς Έλληνες φοιτητές. Στο σημείο αυτό η έρευνά μας εντοπίζεται κυρίως στους φοιτητές της ιατρικής. Στα αρχεία της Ακαδημίας της Ιατρικής του Παρισιού πιστοποιείται η παρουσία Ελλήνων φοιτητών, σε μεγάλους αριθμούς, σε σύγκριση με τους φοιτητές άλλων εθνικοτήτων. Μάλιστα ορισμένοι από αυτούς θα επιλέξουν τη Γαλλία ως χώρα μόνιμης εγκατάστασης. Η επιλογή αυτή μπορεί να ερμηνευθεί από την ελευθερία που προσφέρει το γαλλικό κράτος στην άσκηση του επαγγέλματος του γιατρού καθώς και από το αυξανόμενο κοινωνικό κύρος που αποκτά η ιατρική ιδιότητα στη γαλλική κοινωνία του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Εξάλλου, ιδιαίτερο κύρος απολαμβάνουν κάποιοι Έλληνες γιατροί και στο πλαίσιο της ελληνικής παροικίας στο Παρίσι. Οι ίδιοι μάλιστα φροντίζουν να ενισχύουν τη θέση τους ως μελών της ελίτ της παροικίας συμμετέχοντας σε δραστηριότητες με φιλανθρωπικό ή πατριωτικό χαρακτήρα.

Την ίδια περίοδο το Παρίσι αποτελεί συνήθη επιλογή και για κάποιους Έλληνες εισοδηματίες. Ως κέντρο παραγωγής πολιτιστικής δραστηριότητας συνιστά απαραίτητο σταθμό για τους κοσμοπολίτες μεγαλοαστούς της εποχής, προσφέροντάς τους επιπλέον πολλές ευκαιρίες για διασκέδαση. Ανάμεσα στους εισοδηματίες αυτούς συναντάμε κυρίως μέλη από τις χιώτικες οικογένειες των μεγαλεμπόρων όπως οι οικογένειες Ροδοκανάκη, Σκυλίτση, Ράλλη, Πετροκόκκινου, Νεγρεπόντε, Αγέλαστου. Αρκετοί από αυτούς προέρχονται από τις χιώτικες οικογένειες που ήταν εγκατεστημένες στην ελληνική παροικία της Μασσαλίας. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις πρόκειται για απογόνους της πρώτης γενιάς των μεγαλεμπόρων οι οποίοι έχοντας εξασφαλισμένο εισόδημα εγκαταλείπουν το εμπόριο καθόσον, επιπλέον, η οικονομική συγκυρία έχει πάψει να είναι ευνοϊκή για αυτούς στα τέλη του 19ου αιώνα, και εγκαθίστανται στη γαλλική πρωτεύουσα.

Τέλος, πρέπει να αναφέρουμε και τους Έλληνες διανοούμενους, που εγκαθίστανται στο Παρίσι για μεγάλα ή μικρότερα χρονικά

³ Βλ. και Deslondes O., *Les fourreurs de Kastoriá entre la Macédoine et l'Occident*, Paris, CNRS Editions, 1997.

διαστήματα ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα. Ένας τέτοιος κύκλος είχε σχηματιστεί νωρίς, γύρω από την εμβληματική προσωπικότητα του Αδαμάντιου Κοραή. Γενικότερα, Έλληνες συγγραφείς, καλλιτέχνες, καθηγητές πανεπιστημίου επιλέγουν ως τόπο διαμονής το Παρίσι καθ'όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Ορισμένοι από αυτούς ανέπτυξαν και κοινωνική και πολιτική δράση, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τον Δημήτριο Βικέλα και τον Ιωάννη Ψυχάρη.

Ως προς την καταγωγή τους, τα μέλη της παροικίας προέρχονται κατά πρώτο λόγο από τη Μικρά Ασία, την Κωνσταντινούπολη, την Πελοπόννησο, την Αθήνα και τα νησιά του Ιονίου, αλλά και δευτερευόντως από τα νησιά του Αιγαίου, την Κρήτη, τη Μακεδονία και τη Θράκη. Η γεωγραφική προέλευσή τους δηλαδή αφορά τόσο περιοχές που είχαν ενσωματωθεί ήδη στο ελληνικό κράτος ή ενσωματώθηκαν σταδιακά την περίοδο που μας ενδιαφέρει, όσο και περιοχές που ανήκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία. Με αυτό το δεδομένο ο όρος «Έλληνας» δεν χρησιμοποιείται με νομικό περιεχόμενο, αναφερόμενος σε υπήκοο ενός κράτους. Εξάλλου, για την ελληνική πραγματικότητα του 19ου αιώνα η εμμονή σε τέτοιες κατηγοριοποιήσεις είναι μάταιη και καταντά ενίοτε αυθαίρετη.

Σε μια μακροσκοπική θεώρηση, η μετανάστευση των Ελλήνων στη Γαλλία και ειδικότερα στο Παρίσι μπορεί να μελετηθεί ως μέρος μιας διαδικασίας αλλαγής του χαρακτήρα των ελληνικών παροικιών. Προοδευτικά οι εμπορικές παροικίες, οι οποίες αποτελούσαν τον κυρίαρχο τύπο ελληνικών παροικιών, αρχίζουν να παρακμάζουν. Η παρακμή αυτή συνδέεται με σημαντικές μεταβολές που θα λάβουν χώρα στο παγκόσμιο εμπόριο.

Οι Δυτικοευρωπαίοι θα αρχίσουν να αντικαθιστούν τους Έλληνες στις αγορές της Ανατολής. Επιπλέον, οι συναλλαγές θα πάρουν νέα μορφή εξαιτίας της βιομηχανικής επανάστασης και στα πλαίσια αυτά θα περιοριστεί ο ρόλος των Ελλήνων ως μεσαζόντων ανάμεσα στην Ευρώπη και την οθωμανική αυτοκρατορία. Αρκετοί Έλληνες μεγαλέμποροι θα στρέψουν πλέον το επενδυτικό ενδιαφέρον τους στις τράπεζες και στο χρηματιστήριο. Ένα μέρος από αυτούς θα επιλέξει ως χώρο δράσης το Παρίσι ως σπουδαίο κέντρο του καπιταλιστικού κόσμου, όπως προαναφέρθηκε.

Εκτός όμως από τους επιχειρηματίες, στη γαλλική πρωτεύουσα καταφθάνουν και άλλες ομάδες Ελλήνων διαφορετικής και ποικίλης κοινωνικής προέλευσης: γιατροί, δικηγόροι, τεχνίτες, υπάλληλοι. Για τις ομάδες αυτές ο δυτικός κόσμος αποτελεί έναν νέο πόλο έλξης. Μορφωμένοι επαγγελματίες αλλά και μέλη κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων κατευθύνονται την ίδια περίοδο και προς άλλα κέντρα της διασποράς όπως την Αλεξάνδρεια, την Οδησό και τη Σμύρνη⁴. Πρόκειται για ένα μεταναστευτικό ρεύμα το οποίο εμφανίζεται στη

⁴ Για την ελληνική μεταναστευτική κίνηση στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, πβ. το συλλογικό έργο: Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα (χωρίς χρονολογία), Ατόμος. Ειδικότερα για τις ομάδες διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης σε παροικίες που δεν περιλαμβάνουν τη Γαλλία, βλ. σ. 124.

μεταβατική περίοδο πριν τη μαζική μετανάστευση Ελλήνων εργατών κυρίως προς τις Η.Π.Α.

Πρέπει να τονιστεί επιπλέον ότι η μελέτη της ελληνικής παροικίας στο Παρίσι μας προσφέρει τη δυνατότητα να φωτίσουμε σε ένα βαθμό αυτές τις κατηγορίες Ελλήνων μεταναστών οι οποίες παραμένουν συνήθως στη σκιά των μελών της οικονομικής ελίτ ή της ελίτ του πνεύματος, συχνά και λόγω έλλειψης συστηματικών στοιχείων στις πηγές.

2. Οργάνωση της παροικίας

Στην περίπτωση της ελληνικής παροικίας στο Παρίσι γίνεται σαφές ότι η διαφορετική γεωγραφική προέλευση των μελών της παροικίας όσο και μια γενικότερη ετερογένεια που παρατηρείται αναφορικά και με τα κοινωνικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά τους, δεν τους εμποδίζει να συσπειρωθούν σε μία κοινότητα.

Επίκεντρο της κοινοτικής ζωής είναι η ελληνορθόδοξη εκκλησία του Αγίου Στεφάνου που αρχίζει να λειτουργεί από τα τέλη του 1895 και αποτελεί δωρεά του τραπεζίτη Δημήτριου Στεφάνοβιτς Σκυλίτση. Τη λειτουργία της τη διαχειρίζονται οι ίδιοι οι πάροικοι βάσει ενός καταστατικού που θα ψηφιστεί σε συνέλευση με παρουσία πολλών μελών της κοινότητας τον Απρίλιο του 1898. Σύμφωνα με τον *Κανονισμό της εν Παρισίοις Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας*⁵, μια τριμελής εφορεία αποφάσισε για την επιλογή του εφημέριου, για την είσπραξη των συνεισφορών και προσόδων, για τις μισθοδοσίες.

Τα δύο μέλη της εφορείας εκλέγονταν από τη γενική συνέλευση στην οποία είχαν δικαίωμα συμμετοχής όλοι οι Έλληνες ενήλικες ορθόδοξοι που φρόντιζαν να συνεισφέρουν τουλάχιστον 50 φράγκα ετησίως για τη συντήρηση του ναού. Το τρίτο μέλος οριζόταν από την ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι. Ως έφοροι επιλέγονταν πρόσωπα με μεγάλη οικονομική δύναμη όπως οι Σαλβάγος και Ράλλης ή με εξέχουσα μόρφωση όπως ο επιφανής Δ. Βικέλας που υπήρξε και συντάκτης του Κανονισμού του Αγίου Στεφάνου.

Η εσωτερική χρηματοδότηση της εκκλησίας που βασιζόταν σε συνεισφορές, έσοδα και δωρεές έδινε τη δυνατότητα στην παροικία να έχει αυτή τον πρώτο λόγο στα ζητήματα λειτουργίας και διοίκησης του Αγίου Στεφάνου. Κατά συνέπεια, η ελληνική πρεσβεία, ακόμη και όταν διαφωνούσε, απέφευγε να έρθει σε ρήξη με τα μέλη της παροικίας.

Πριν ακόμη από τη θεμελίωση και τη λειτουργία του Αγίου Στεφάνου έχουν ήδη εμφανιστεί και δραστηριοποιηθεί στο Παρίσι οι πρώτοι ελληνικοί σύλλογοι, ενώσεις και αδελφότητες. Το 1857 ιδρύεται η *Ελληνική Ιατρική Εταιρεία των Παρισίων* (Société médicale grecque de Paris). Οι 40 Έλληνες γιατροί που παρίστανται στην πρώτη συνέλευση αποφασίζουν ανάμεσα στα άλλα και την έκδοση στα ελληνικά του περιοδικού *Γαλιένος* (Galien) μέσω του οποίου θα

⁵ *Κανονισμός της εν Παρισίοις Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας*, Παρίσι, 1901, συνημμένος στην αναφορά του πρεσβευτή της Ελλάδας στο Παρίσι Ν.Δηλιγιάννη, Αρχεία του ελληνικού Υπουργείου εξωτερικών, 1904, 59, Ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι, 5/18 Μαΐου 1904.

ενημερώνουν τους Έλληνες συναδέλφους τους για τις εξελίξεις στον τομέα της ιατρικής⁶.

Την επόμενη δεκαετία, το 1864, εμφανίζεται και η πρώτη *Ελληνική Φιλόπτωχος Αδελφότητα Παρισίων* (Association de bienfaisance grecque de Paris), η οποία λειτούργησε τουλάχιστον μέχρι το 1873 και ήταν αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας ενός από τους πιο προβεβλημένους γιατρούς της παροικίας, του Δημητρίου Ζαμπακού, ο οποίος υπήρξε και αντιπρόεδρος της *Ελληνικής Ιατρικής Εταιρείας Παρισίων*, και του γραμματέα του ελληνικού προξενείου και δημοσιογράφου, του Μαρίνου Παπαδόπουλου Βρετού. Εξάλλου, στα ιδρυτικά της μέλη συναντάμε τα ονόματα του πρίγκηπα Υψηλάντη, του Πέτρου Ροδοκανάκη και του γιατρού Πανά. Στόχος της φιλοπτώχου αδελφότητας είναι η προσφορά κοινωνικής βοήθειας σε όλους τους Έλληνες, ανεξάρτητα από την υπηκοότητά τους, που διαμένουν στο Παρίσι και βρίσκονται σε κατάσταση ένδειας. Στην πράξη, η βοήθεια αυτή σήμαινε συνήθως την εξασφάλιση των ναύλων για την επιστροφή τους στην πατρίδα.

Η χρηματοδότηση της φιλοπτώχου αδελφότητας βασιζόταν στις συνδρομές και στις δωρεές των μελών. Πάντως, το ελληνικό προξενείο αποφεύγει να στηρίξει επίσημα την αδελφότητα καθόσον η δράση της αφορούσε και μέλη που ήταν υπήκοοι άλλων κρατών, χωρίς βέβαια αυτό να αποτρέπει τον πρόξενο από το να παραστεί αυτοπροσώπως στη συνέλευση στην οποία αποφασίζεται το καταστατικό της αδελφότητας⁷.

Τρία χρόνια αργότερα, το 1867, δημιουργείται ο ελληνογαλλικός, φιλολογικός κυρίως, *Σύλλογος για την Ενθάρρυνση των Ελληνικών Σπουδών* (Association pour l'encouragement des études grecques). Ανάμεσα στα ιδρυτικά του μέλη συναντάμε τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη, πρεσβευτή της Ελλάδας στη Γαλλία εκείνη την περίοδο και μετέπειτα πρωθυπουργό της Ελλάδας. Στοχεύοντας «στη διάδοση των καλύτερων μεθόδων και στην έκδοση των πιο χρήσιμων βιβλίων για τη μελέτη της ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας»⁸, ο σύλλογος θα συμβάλει, σύμφωνα με τη S. Basch⁹, αφενός στη διαμόρφωση μιας νέας συνολικής εικόνας για την ελληνική ιστορία αλλά και αφετέρου θα επιδείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη νέα ελληνική γλώσσα. Επιπλέον, αν και έχει ως έδρα του το Παρίσι, ο σύλλογος συμπεριλαμβάνει σταδιακά στα μέλη του και Έλληνες από την Αθήνα, την Κωνσταντινούπολη, την Οδησό, αλλά και την Αλεξάνδρεια και το Κάιρο.

⁶ Πβ. Δεγλερής Ν., *Συμβολή στη μελέτη του ελληνικού ιατρικού τύπου του ΙΘ' αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Ιατρικό σπουδαστήριο Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1990, σ. 76-78.

⁷ Τα στοιχεία για την Ελληνική φιλόπτωχο αδελφότητα Παρισίων του 1864 προέρχονται από την αναφορά της 12/24 Μαΐου 1864 του γενικού προξένου της Ελλάδας στο Παρίσι Maxime Wey, Αρχεία του ελληνικού Υπουργείου εξωτερικών, 1864, 37, 2, Γενικό Προξενείο Παρισίων, και από την αναφορά της 12/24 Μαΐου 1873 του πρεσβευτή της Ελλάδας στο Παρίσι Αλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβή, Αρχεία του ελληνικού Υπουργείου εξωτερικών, 1873, 37, 2.

⁸ Εθνικά Αρχεία Γαλλίας, Série F17, dossier 9100, Association pour l'encouragement des études grecques, δική μας μετάφραση από τα γαλλικά.

⁹ Πβ. Basch S., *Le Mirage Grec. La Grèce moderne devant l'opinion française (1846-1946)*, Athènes, Librairie Kauffmann, 1995, σ. 139 κεξ.

Οι αλλαγές που δρομολογούνται στη γαλλική ανώτατη εκπαίδευση από το 1877 θα οδηγήσουν το 1884 στη σύσταση της *Γενικής Ενώσεως των εν Παρισίοις Σπουδαστών* (*Association générale des étudiants de Paris*). Ένα μόλις χρόνο μετά οι Έλληνες φοιτητές συσπειρώνονται με τη σειρά τους γύρω από την *Ένωση των εν Παρισίοις Ελλήνων Σπουδαστών* (*Association des étudiants Grecs de Paris*)¹⁰. Βασικό μέλημα της Ενώσεως φαίνεται να είναι η διοργάνωση του ετήσιου επετειακού εορτασμού για την 25^η Μαρτίου. Ανάμεσα στις άλλες εκδηλώσεις το πρόγραμμα του εορτασμού ολοκληρωνόταν με την παράθεση δεξίωσης όπου παρευρίσκονται ο πρέσβης, μέλη της παροικίας αλλά και διάφοροι γάλλοι φιλέλληνες¹¹.

Οι πρωτοβουλίες αυτές από την πλευρά των Ελλήνων φοιτητών εκδηλώνονται παράλληλα και σε μεγάλο βαθμό κάτω από την επιρροή ανάλογων εκδηλώσεων με επίδειξη πατριωτικού ζήλου από την προαναφερθείσα *Γενική Ένωση των εν Παρισίοις Σπουδαστών*, η οποία λειτουργεί στην αρχή υπό τον έλεγχο του πανεπιστημίου.

Τέλος, η ίδρυση της εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου θα οδηγήσει το 1899 στη σύσταση μιας νέας *φιλοπτώχου αδελφότητας* για τους Έλληνες στο Παρίσι (*Société hellénique de bienfaisance*). Το διοικητικό της συμβούλιο απαρτίζεται από μέλη που ανήκουν στην οικονομική ελίτ της παροικίας: ανάμεσά τους συναντάμε τα ονόματα των επιχειρηματιών, μελών των χιώτικων οικογενειών Ροδοκανάκη και Πετροκόκκινου. Εξάλλου, απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή στη συνέλευση που εκλέγει και το διοικητικό συμβούλιο της φιλοπτώχου αδελφότητας είναι η τακτική οικονομική συνεισφορά.

Βασικός στόχος της αδελφότητας είναι, όπως και στην περίπτωση της προηγούμενης φιλοπτώχου αδελφότητας που είχε συσταθεί 35 χρόνια νωρίτερα, η βοήθεια στον επαναπατρισμό των Ελλήνων, ανεξάρτητα από την υπηκοότητά τους, που είτε ήταν εγκαταστημένοι στο Παρίσι είτε η γαλλική πρωτεύουσα αποτελούσε για αυτούς ενδιάμεσο σταθμό κατά την επιστροφή τους στην πατρίδα. Επιπλέον, η αδελφότητα προσέφερε σε άπορους Έλληνες ιατροφαρμακευτική περίθαλψη με τη δημιουργία ενός ιατρείου (με γιατρό τον Αλέξανδρο Μαυρογορδάτο), οικονομική ενίσχυση, αλλά και τροφή και στέγη για μερικές μέρες. Τα έσοδά της προέρχονταν από συνδρομές, δωρεές και επιχορηγήσεις της εκκλησίας. Το ελληνικό κράτος κάθε άλλο παρά αδιάφορο είναι απέναντι στη λειτουργία της αδελφότητας: θα της προσφέρει στέγη στην ελληνική πρεσβεία από το 1911, ενώ διπλωματικοί αντιπρόσωποι θα παρίστανται στις συνελεύσεις της¹².

¹⁰ Αρχείο της Ενώσεως των εν Παρισίοις Ελλήνων Σπουδαστών.

¹¹ Αρχεία του ελληνικού Υπουργείου εξωτερικών, ε.α, 70, 4, Ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι, Αναφορά της 26 Μαρτίου/8 Απριλίου 1908 του πρεσβευτή της Ελλάδας στο Παρίσι Ν.Δηλιγιάννη. Συνημμένα στην επιστολή βρέθηκαν αποσπάσματα γαλλικού τύπου που αναφέρονται στις εκδηλώσεις του εορτασμού. Βλ. επίσης *L'Hellénisme*, C. C., « La fête nationale hellénique », septième année, avril 1910, no 4.

¹² Πβ. Αρχεία του ελληνικού Υπουργείου εξωτερικών, Β/49 @, Β' ΠΟΛΙΤΙΚΗ 1918, Τα των κοινοτήτων, σωματείων, συλλόγων εν τη αλλοδαπή. Σύλλογοι εν Ελλάδι υπέρ των υποδούλων, Αναφορά της 12/25 Φεβρουαρίου 1918 του προέδρου της αδελφότητας Εμμ. Ροδοκανάκη και *Journal des Hellènes*, 4 Μαρτίου 1917.

Συμπερασματικά, πόλους της κοινωνικής οργάνωσης της κοινότητας αποτέλεσαν η εκκλησία, αλλά και η πρεσβεία με το προξενείο. Όσο για τους διάφορους συλλόγους, ενώσεις, αδελφότητες, είτε εστιάζουν τη δράση τους στο πιο μορφωμένο τμήμα της παροικίας είτε στην αλληλεγγύη προς τους άπορους, τελούν υπό τον έλεγχο της οικονομικής και της μορφωμένης ελίτ της παροικίας αλλά και των ελληνικών διπλωματικών αρχών.

Ωστόσο, η πρώτη αυτή κοινωνική οργάνωση της ελληνικής παροικίας στο Παρίσι, δεν πήρε την μορφή Κοινότητας με νομική υπόσταση, όπως συνέβη σε άλλες ελληνικές παροικίες. Οι οικονομικά ισχυροί Έλληνες της παροικίας δεν ενδιαφέρθηκαν να ενισχύσουν την αυτονομία τους με τη σύσταση ενός τέτοιου θεσμού. Εξάλλου, έχοντας οι ίδιοι φροντίσει για τις θρησκευτικές ανάγκες των παροίκων με τη δημιουργία της εκκλησίας, αλλά και για την προσφορά κοινωνικής βοήθειας με το φιλανθρωπικό τους έργο, δεν έμενε ουσιαστικά παρά το ζήτημα της εκπαίδευσης προκειμένου για την κάλυψη βασικών αναγκών μιας οργανωμένης κοινότητας. Στην περίπτωση της εκπαίδευσης όμως και ειδικότερα για τους γόνους των πλούσιων ελληνικών οικογενειών του Παρισιού, που ήταν άλλωστε και οι μόνοι οι οποίοι αξίωναν πρόσβαση σε αυτή, φαίνεται ότι το εκπαιδευτικό πλαίσιο και οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες που τους προσέφερε το γαλλικό περιβάλλον αποτελούσαν για αυτούς προτεραιότητα. Κατά συνέπεια, επιλέγουν τα γαλλικά οικοτροφεία της εποχής για τη βασική εκπαίδευση ενώ για τα μαθήματα ελληνικών φαίνεται ότι περιορίζονται σε μαθήματα κατ'οίκον¹³.

Πάντως, οι πρωτοβουλίες συσπείρωσης των Ελλήνων στο πλαίσιο της ελληνικής παροικίας στο Παρίσι κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα που εκπορεύονται σε σημαντικό βαθμό από την οικονομική ελίτ, δεν αναιρούν το ενδιαφέρον πολλών μελών της για ένταξη στη γαλλική κοινωνία της εποχής. Κριτήριο για αυτό το ενδιαφέρον αποτελεί η απόκτηση της γαλλικής υπηκοότητας. Έτσι, σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνάς μας, είναι χαρακτηριστικό ότι την αποκτούν κυρίως οι Έλληνες μεγαλέμποροι και γιατροί της εποχής. Για αυτούς φαίνεται ότι η γαλλική υπηκοότητα αποτελούσε απαραίτητο «διαβατήριο» για επαγγελματική επιτυχία και κοινωνική αποδοχή. Εξάλλου, τους εξασφάλιζε το προνόμιο να ανήκουν, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στην περιορισμένη ομάδα των ανθρώπων άλλης καταγωγής που είχαν το δικαίωμα να διεκδικήσουν με επιτυχία την ιδιότητα του γάλλου πολίτη.

Ο χαρακτήρας της ελληνικής παροικίας στο Παρίσι θα αρχίσει να διαφοροποιείται κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η άφιξη χιλιάδων ελλήνων εργατών στη Γαλλία για την ενίσχυση του εργατικού δυναμικού που δούλευε στα εργοστάσια του πολέμου θα

¹³ Βλ. το ειρωνικό σχόλιο του Ισιδωρίδη Σκυλίση, εκδότη του περιοδικού *Μύρια Όσα* στο Παρίσι την περίοδο 1868-1869 για τις νέες Ελληνίδες που επέλεγαν τα γαλλικά παρθεναγωγεία για φοίτηση αποκτώντας έτσι όχι μόνο τη γαλλική προφορά αλλά και τους γαλλικούς τρόπους συμπεριφοράς, τις προλήψεις και τις υποκρισίες «του λατινισμού», *Μύρια Όσα*, Β΄ έτος, Σεπτέμβριος 1869, σ. 288.

μεταβάλει τη σύνθεση και της ελληνικής παροικίας. Πολλοί εργάτες θα μετακινηθούν σταδιακά προς τη γαλλική πρωτεύουσα, όπου βρίσκονται ήδη και Έλληνες άλλων κατηγοριών, όπως είδαμε στην εισήγηση αυτή.

Οι αλλαγές αυτές αποκρυσταλλώνονται στη δημιουργία της πρώτης Κοινότητας ως θεσμού στην ελληνική παροικία στο Παρίσι. Πρόκειται για την *Ένωση Ελλήνων Παρισίων* (Union des Hellènes de Paris) που θα συγκροτηθεί το 1922. Την ίδια δεκαετία θα αρχίσει να λειτουργεί και το πρώτο ελληνικό σχολείο στην έδρα της ελληνικής εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου¹⁴. Στις περιπτώσεις αυτές γίνεται σαφές ότι ο μεγάλος αριθμός μεταναστών και μάλιστα σχετικά ομοιογενούς κοινωνικής προέλευσης θα ασκήσει πίεση προκειμένου για τη δημιουργία θεσμών τους οποίους θεωρεί απαραίτητους.

Πάντως, σημειώνουμε ότι, ανεξάρτητα από την εγκατάσταση στο πλαίσιο μιας οργανωμένης, εργατικής μετανάστευσης και παράλληλα προς αυτήν, η μετακίνηση προς τη Γαλλία και ειδικότερα προς το Παρίσι άλλων Ελλήνων, με βάση προσωπικά κίνητρα, συνεχίζεται αμείωτη και κατά τον 20ό αιώνα.

¹⁴ Βλ. Kanonidis D., *Essai sur l'immigration grecque en France au XXe siècle*, Mémoire de maîtrise, Université Paris I et Centre de Recherches sur l'Histoire des Mouvements Sociaux et du Syndicalisme, 1992, σ. 148 και 161.